

Moeder, waarom huilen ze hiernaast zo?

De kracht van een goed verteld verhaal

Wat is er mooier dan een goed verteld verhaal? De leerlingen hangen aan je lippen en een goede verteller maakt levenslang indruk. Maar als je van nature geen verteller bent, kun je dat dan leren? Anton van Hooff maakte een lijst met adviezen voor docenten.

Anton van Hooff is classicus.

Ervaren docenten, veel lezers van dit blad dus, zullen bij dit artikel vaak denken: ‘Maar dat doe ik al.’ Des te beter. Zich bewust te zijn van wat men al goed doet, leidt in elk geval tot versterking van goede gewoontes, in dit geval bij het vertellen. Maar misschien is er toch iets bij waaraan nog niet gedacht is. De lijst adviezen aan het eind van dit artikel heb ik ontwikkeld als onderdeel van vakdidactiek klassieke talen, maar ze zijn natuurlijk ook van toepassing bij geschiedenis, een ander vertelvak. ‘Moeder, waarom huilen ze hiernaast zo?’ Aldus begon een Oostenrijkse leraar klassieken het verhaal van Theseus en de Minotauros. Dat gebeurde in de sessie ‘Erzählen im Klassenzimmer’ die ik in het stadje Friesach in maart 1997 gaf, op de ‘Tagung Pädagogisches Institut des Bundes in Kärnten’. Wel, legde de Atheense moeder uit, de familie hiernaast is de klos: een van de kinderen is uitgeloot om met dertien andere kinderen – zeven jongens en zeven meisjes – naar Kreta te worden verscheept, om daar het labirint te worden ingestuurd als voedsel van de stierman Minotauros. Die leraar deed spontaan wat ik achteraf als vertelwenken verstrekke. Ten eerste: begin niet lineair met ‘Er was eens...’, maar val met de deur in huis (het zogeheten binnenbegin). En ten tweede: gebruik overvloedig dialogen. Ook verrassend is een ‘buitenbegin’: ‘Heb je wel eens de uitgang niet kunnen vinden? Nou, daar was Theseus bang voor toen hij het labirint binnenging. Wie Theseus was en hoe hij daar kwam, ga ik je vertellen.’

Vertellen is te leren

Een herinnering uit mijn nog verder liggend verleden: ik had in 1973 een baan gekregen bij de geschiedenissectie van een Nieuwe Lerarenopleiding. Alles moest anders. Eindeloos werd

er gediscussieerd over al het moois dat we met geschiedenis op school moesten bereiken, maatschappelijke bewustwording, bestaansverheldering en zo. Na weer een lange ‘studiedag’ kwam bij de borrel de vraag op: ‘Waarom zijn we eigenlijk ooit geschiedenis gaan studeren?’ Iedereen, zonder uitzondering, had een leraar gehad die machtig mooi kon vertellen... Als vaardigheid daarin liefde voor een vak wekt, moet die dus boven alles geoefend worden. Daarom werd ‘vertellen in de klas’ een vast onderdeel van mijn cursussen vakdidactiek klassieke talen aan de Universiteit Nijmegen. Ik liet studenten een mythe vertellen. Na enkele studenten zonder commentaar aangehoord te hebben, vroegen we ons af welk verhaal het beste beviel en waarom. Dan kwamen vanzelf allerlei kenmerken van goed vertellen naar voren, zoals de twee hiervoor genoemde. Toen ik dat onderdeel invoegde in de lerarenopleiding, was er aanvankelijk veel weerstand bij de studenten klassieken, die een nogal academische opvatting van hun vak hadden. Maar juist docenten klassieken en geschiedenis weten het maar al te goed: kennis van grammatica en ‘kenmerkende aspecten’ verdwijnt, wat blijft is de herinnering aan vakken met sterke verhalen. Die zorgt voor een warme plek in het gemoed, die een leven lang blijft. Natuurlijk, er zijn geboren vertellers, maar een zekere competentie is met weinig oefening te bereiken als je de schaamte maar voorbij bent.

Liefde voor de stier

Altijd liet ik als oefenstof de mythe van Theseus en de Minotauros gebruiken. Die Atheense held biedt een veel rijkere stof dan de twaalf werken van mannetjesputter Herakles. Laten we de mogelijkheden van de rijke Theseusgeschiedenis volgen, onderbroken door verteladviezen.

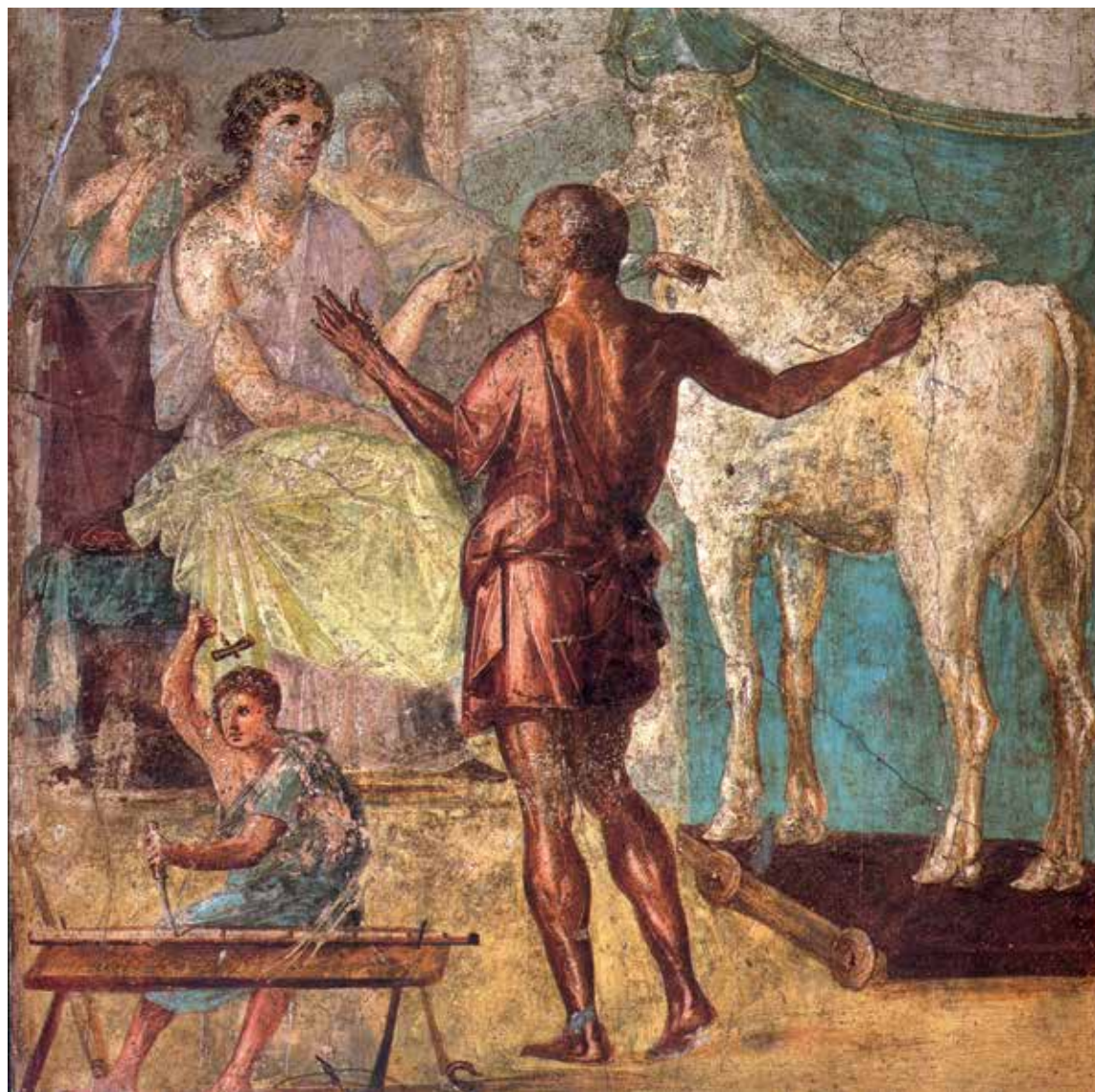

Boven: Minotauros, Athene Nationaal Museum. Foto: Anton van Hooff.

Als Theseus bij zijn vader Aigeus, koning van Athene, is opgedoken, biedt hij zich aan om mee te gaan met de treurige lading jeugdig vlees voor de Minotauros. Hij belooft zijn vader bij een succesvolle terugkomst de zwarte zeilen waarmee de schepen uitvaren te vervangen door witte. De toehoorders voelen al aan dat er iets fout zal gaan, vertrouwd als ze zijn met verhaalelementen zoals de belofte van de zeven geitjes om de wolf onder geen beding toe te laten en het vaste voornemen van Pandora om de doos die haar is toevertrouwd niet te openen. Op Kreta aangekomen wint Theseus op slag de liefde van Ariadne, dochter van het koningspaar Minos en Pasiphaë. Deze laatste had naast die menselijke telg ook de hybride Minotauros gebaard als gevolg van haar hartstocht voor een stier.

We onderbreken het verhaal niet, maar in een latere verwerking laten we aan de hand van de fresco's en plastiekjes uit Knossos zien dat de Kretenzers iets met de stier hadden. Waarschijnlijk hebben die artefacten ook de aandacht van de latere Grieken getrokken en hebben die er in een

mythe zin aan gegeven. Het offeren van jeugdigen kan een verwerking zijn van het vast niet ongevaarlijke stierspringen, waarvoor ook archeologische aanwijzingen zijn. Omdat Pasiphaë haar ziekelijke liefde niet langs natuurlijke weg bevredigd kon krijgen, riep ze de hulp in van ingenieur Daidalos, die na een moord op een rivaal uit Athene was gevlucht. Hier hebben we weer een mooie vertakking, die we voor het moment laten ►

Boven: Stierspringen, fresco uit Knossos. Links: Daidalos biedt Pasiphaë de houten koe aan, links onderaan Ikaros aan zijn werkbankje, fresco uit Pompei.

1 Hovo: hoger onderwijs voor ouderen.

2 Het gemakkelijkst en goedkoopst te bereiken via de Grieks-Duitse uitgave in de onovertroffen Reclamreeks *Europa und Herr Stier. Die Wahrheit über die griechischen Mythen*, Universal-Bibliothek 18200, Stuttgart, diverse drukken sinds 2003, € 7,00.

3 Valkhof Pers, Nijmegen, € 26,00.

rusten. Daidalos construeerde een houten koe, waarin Pasiphaë zich nestelde. Haar geliefde stier liet zich zo foppen. (In mijn hovo-cursussen laat ik de opstelling zien waarmee fokstieren tegenwoordig worden gefopt om hun kostelijke sperma te geven.)¹ Het resultaat van de paring was de monsterlijke Minotauros.

Geloofden ze de mythen?

Hier is alweer een aanknopingspunt voor een latere verwerking met als thema ‘geloofden de Grieken echt in de mythen?’, iets voor behandeling in een hogere klas dan waarin de docent doorgaans de mythen vertelt. Al in de vierde eeuw vóór het jaar nul ontmythologiseert ene Palaiphatos 45 aloude verhalen.² Als nummer 2 behandelt hij Pasiphaë. Eerst geeft hij kort het gangbare verhaal, maar dan volgt het nuchtere commentaar: ‘Ik beweer dat dat niet gebeurd is. In de eerste plaats is het immers onmogelijk dat het ene levende wezen met een ander de liefde bedrijft omdat het niet een schede heeft geschikt voor de genitaliën van het andere – er volgen een paar voorbeelden van onmogelijke dierenparen – maar zelfs als ze zich verenigen, komt het niet tot verwekking.’ Een stier zou zich ook niet met een houten koe verenigen, want alle viervoetige dieren ruiken eerst aan de geslachtsdelen. Bovendien kan een vrouw bestijging door een stier niet verdragen. Ze zou ook geen embryo met hoorns van binnen kunnen hebben. Dan steekt Palaiphatos als leraar het vingertje op: ‘De waarheid zit zo.’ Toen Minos een tijdlang impotent was, werd Pasiphaë verliefd op een knappe jongeman die Tauros, Stier, heette. Toen Minos hersteld was van de aandoening aan zijn geslachtsorgaan, berekende hij dat het kind dat Pasiphaë kreeg niet van hem kon zijn. Een halfbroer van zijn kinderen doden ging hem echter te ver. Hij stuurde hem uiteindelijk de

bergen in, waar de jongen, die zich als woesteling ontpopte, zich in een groeve ophield. Als voedsel werden hem schapen en geiten toegeworpen en ook wel mensen, die Minos bestraftte. Zo verging het ook Theseus die hij als vijand gepakt had. Deze rationalisering van een mythe is niet eens de meest kostelijke van Palaiphatos’ ontmaskeringen. Er was ook een Tauros die het meisje Europa uit Phoenicië naar Kreta ontvoerde, want je snapt toch wel dat een meisje nooit op een stier zou gaan zitten, de metamorfose van de verliefde Zeus. Zeus (aan wiens bestaan kennelijk niet werd getwijfeld) had wel geschiktere gedaantewisselingen ter beschikking gehad om iemand mee te nemen. Bovendien was het zeusonmogelijk dat een stier het hele stuk van Phoenicië naar Kreta zwom. Alleen doordat de mensen zeiden: ‘Europa is met Stier meegegaan,’ ontstond de mythe. En de Kentauren waren gewoon mannen die vergroeid leken met hun paarden doordat ze uit nevelige bergen kwamen.

Naamgeefster van een tijdschrift

Terug naar Theseus op Kreta. Volgens de mythe was de woeste Minotauros in huis niet te handhaven geweest. Weer had Daidalos de oplossing gebracht door het labyrint te bouwen, waarin het mensenetende monster werd opgesloten. (Een volgende keer kan de ontsnapping van Daidalos en Ikaros, met de fatale val van de laatste door overmoed, *hybris*, worden verteld.) Er is in de nabehandeling weer een mooie aanzet voor een archeologische uitweiding: later zagen de Grieken in Knossos net als wij een wirwar van gebouwen. De mythe gaf zin aan de raadselachtige constructie: een doolhof.

‘De ervaren verteller laat het verhaal zich in interactie met het gehoor ontwikkelen’

De verliefde Ariadne verstrekke Theseus een toverzwaard en een kluwen wol, waarvan hij het begin vastmaakte aan de ingang van het labyrint. Later laten we de voorpagina van het tijdschrift Ariadne zien: waarom heet dat zo? We gaan ook nog niet in op de rol die de schapenteelt en wolverwerking in de paleiseconomie van Knossos speelde. Ook het initiatiefrijke gedrag van Ariadne, dat misschien een weerspiegeling is van de grotere vrijheid van de Kretenzische vrouwen, laten we even zitten. Deze beperkingen horen bij het verteladvies: onderbreek het verhaal niet door historische uitweidingen.

De vertellende leraar laat nu Theseus het akelige labyrint binnengaan. Hij zegt niet dat het akelig is, maar beschrijft de glibberige wanden, het geloei van de Minotauros, de spinnenwebben.

Onder: Middeleeuwse voorstelling van het labyrint, links bij de ingang het begin van de draad.

Rechterpagina: Ariadne, het tijdschrift. Foto: Koninklijke Bibliotheek.

Enfin, als de klas gevoelig blijkt, gooit hij er nog een hoop extra gruwelijkheden tegenaan: plassen gestold bloed, de stank van de rottende lijken, hopen kinderbotten en -schedeltjes. De ervaren verteller laat immers het verhaal zich in interactie met het gehoor ontwikkelen. Daarom is voorlezen eigenlijk uit den boze. Dit taboe geldt des te meer omdat de mythologieboeken meestal zo vol staan met namen en uitweidingen dat de toehoorder al gauw de kluts kwijt is. Noteer daarom tevoren de centrale namen of stambomen op het bord.

Uit ervaring ken ik maar één boek dat desnoods kan worden voorgelezen in de klas: *Op naar de Olympos!* van Hein van Dolen.³ Dat heb ik ervaren bij mijn drie jongste kinderen. Ze hebben er later zelf naar gegrepen en de jongste, nu negen, luistert nog regelmatig naar de bijgeleverde cd waarop Van Dolen enkele verhalen voorleest. De verteller beschrijft met verve het verschrikkelijke gevecht tussen Theseus en de Minotauros, de opluchting van de geredde Atheense kinderen en de schielijke vlucht van Theseus met Ariadne, die op het eiland Naxos hun eerste nacht beleefden. Daar neemt het verhaal een onvoorziene wending: Theseus laat Ariadne daar achter, volgens de mythe op bevel van Athena omdat ze voor Dionysos was bestemd. Een van de Oostenrijkse docenten gaf er deze draai aan: 'Ja, volgens het verhaal ging het zo, maar ik geloof dat Theseus dacht dat hij met zo'n allochtone vrouw in Athene niet kon aankomen.' Dit afstand nemen van het eigenlijke verhaal – en er is natuurlijk niets eigenlijks aan een mythe – maakt de geschiedenis nog geloofwaardiger en dat deze collega actualiseerde is ook fraai. ►

Verteladviezen voor beginnende docenten (vet gedrukt is wat snel tot kwaliteitsverbetering leidt)

VOORBEREIDING

- A.** Loop (ook het overbekende) verhaal even voor jezelf door: het moet (weer) gaan leven.
- B.** Schrijf een paar (sleutel)namen van tevoren op het (digi) bord.
- C. Bedenk een pakkende start (buiten- of binnenbegin).**
- D. Bedenk een slotzin die blijft hangen.**

UITVOERING

- 1.** Lees niet voor (eventueel als je pas begint, maar dan wel met persoonlijke intermezzo's).
- 2.** Houd tien minuten als maximale verteltijd aan ('volgende keer verder', liefst met cliffhanger).
- 3.** Houd oogcontact met publiek; laat je blik over de toehoorders dwalen.
- 4.** Laat toehoorders alleen toehoren, dus geen vragen (laten) stellen, (nog) geen beelden.
- 5.** Speel met mimiek, stem, sfeer (gordijn half dicht, op de bank zitten).
- 6.** Lichte humor werkt goed, maar haal het verhaal niet onderuit door ironie/sarcasme.
- 7.** Stap niet uit het verhaal met wetenschappelijke verklaringen en andere uitweidingen.
- 8.** Wissel o.v.t. af met o.t.t., het zogeheten praesens historicum.
- 9.** Vertel het verhaal eens vanuit een ander perspectief dan dat van de almachtige verteller: de hoofdfiguur als 'ik' of (ook heel spannend) een bijfiguur die het allemaal meemaakte. Heerlijk gewaagd is het als de verteller zich richt tot een figuur in het verhaal: 'Hoe voelde jij je, Theseus, toen je Ariadne op Naxos achterliet?' (Deze stijlfiguur heet *apóstrofe*).
- 10. Gebruik overvloedig directe rede: monoloogjes en dialoogjes (ook bij gedachten).**
- 11.** Bedrijf pseudo-authenticiteit: 'Het was in de tijd dat de goden nog bij de mensen kwamen... toen de dieren nog konden spreken... toen Sherlock Holmes in Londen actief was...'
- 12.** Wissel breedvoerig vertelde passages af met snelle samenvattingen van bekende passages.
- 13.** Geef persoonlijke commentaartjes: 'Volgens het verhaal was het zo, maar ik denk dat het eigenlijk zo geweest is.' (Alsof het verhaal autonoom is!)
- 14.** Varieer het taalregister: gemiddeld, populair, archaïsch (mag bij vertellen).
- 15.** Beperk het aantal namen; vaak kun je bijfiguren aanduiden met 'zijn vader ... een vijand'.
- 16.** Spreek die paar centrale namen wel vaak en met wellust uit.
- 17. Bespeel zintuigen, niet alleen het gezichtsvermogen, maar ook tast, smaak, geur, gehoor.**
- 18.** Geef geen oordelen, maar laat het aan toehoorders over te concluderen dat iets/iemand eng, gemeen, mooi is.
- 19.** Schrik niet terug voor formulaire herhaling (boodschappen die worden doorgegeven, beschrijvingen van kastelen, copieuze maaltijden ...); ze geven even rust in het verhaal.
- 20. Zorg dat de slotzin blijft hangen door zijn kracht; laat hem volgen door een korte stilte.**

Boven: Theseus met dankbare bevrijde kinderen, linksonder de dode Minotaurus. Nationaal Archeologisch Museum Napels. Onder: Ariadne op Naxos achtergelaten. Schilderij door Evelyn De Morgan, 1877.

Aetiologie

Terneergeslagen vervolgt Theseus zijn vaart en verzuimt de zwarte zeilen te vervangen. Vader Aigeus, die dagelijks uitkijkt naar de terugkeer van de schepen, denkt eerst dat de zeilen door de afstand zwart lijken, maar als hij de werkelijke kleur ziet, stort hij zich in wanhoop in zee, die sindsdien naar hem de Egeïsche heet – in de voorafgaande zinnen ben ik overgegaan in het *praesens historicum*.⁴ De naamgeving is een voorbeeld van de verklarende of aetiologische functie van veel mythen, weer een onderwerp voor behandeling in een hogere klas. Aetiologie

vinden we ook in het compromis waarbij Demeters dochter Persephone een deel van het jaar in de onderwereld verblijft. De bedroefde moeder houdt de natuur in. Daardoor is er een afwisseling van seizoenen. Andere voorbeelden: Waarom zijn de Afrikanen zwart? Wel, toen Phaëton in *hybris* de zonnewagen van zijn vader bestuurde en de macht over de teugels kwijtraakte, scheerde hij langs Afrika en gaf de inwoners een verkoolde kleur. Waarom mogen vrouwen niet stemmen? Ze hadden bewezen het stemrecht niet waard te zijn toen zij Poseidon boven Athena verkozen als beschermer van hun stad.

Misschien zit er ook een historische aetiologie in de bevrijding van de Minotaurus. De Minoïsche macht strekte zich aanvankelijk ook over het Griekse vasteland uit, maar op een gegeven moment kwam het zwaartepunt daar te liggen, bij de zogeheten Myceense cultuur.

Mijn studenten heb ik steeds gewaarschuwd voor een al te grondige voorbereiding; dan wordt het een uit het hoofd geleerd verhaaltje, maar: wek wel voor jezelf het overbekende verhaal even tevoren tot leven. Twee punten verdienen wel enige voorbereiding; het begin en het einde. Mooi is het een tot nadenken stemmend slot te hebben: 'Hoe voelde Theseus zich toen hij in Athene aankwam?'

Als het verhaal sec, maar verre van droog verteld is, zijn er allerlei mogelijkheden tot reflectie en verwerking; in de loop van dit stuk zijn ze aangeduid. Deze mythe is vanaf de oudheid tot in de moderne *fantasy art* veelvuldig uitgebeeld; de plaatjes laten we natuurlijk niet tijdens het vertellen zien, maar achteraf kunnen we een hele kunsthistorische doorloop maken, waarbij telkens de vraag opkomt: wat heeft de kunstenaar of de tijd willen zien? ■

⁴ In verhalen in het Latijn en Grieks wordt een verleden tijd als verteltijd soms afgewisseld met tegenwoordige tijd (*praesens historicum*) om het verhaal levendiger te maken.